

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

טעויות בברכה התפילין - מקורות והערות

א. טעויות בברכת התפילין - שיטת השו"ע

לשיטת השו"ע מברכים 'על הנחת תפילין' לפני הנחת תפילין של יד, ואין ברכה לפני הנחת תפילין של ראש¹.

טעה ולא בירך על תפילין של יד לפני הקשירה, יברך מיד כשנזכר - אפילו בין הנחת תפילין של יד לתפילין של ראש².

בירך 'על מצות תפילין' לפני הנחת תפילין של יד - יצא ידי חובה ולא צריך לחזור ולברך³.

בירך פעמיים 'להניח' (גם על תפילין של יד וגם על תפילין של ראש) - לא יחזור ויברך על של ראש, אך יאמר 'ברוך שם כבוד מלכותו' לאחר ההידוק על הראש⁴.

ב. טעויות בברכות התפילין - שיטת רמ"א

לשיטת רמ"א מברכים תמיד ברכה נוספת לפני הנחת תפילין של ראש 'על מצות תפילין'. אחרי שהתפילין מהודקות היטב על הראש, אומרים: 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'⁵.

טעה ולא בירך על תפילין של יד לפני הקשירה, יברך מיד כשנזכר - אפילו בין הנחת תפילין של יד לתפילין של ראש⁶.

בירך על מצות לפני הנחת תפילין של יד - אם עדיין לא הידק את הרצועה על ידו, יברך 'להניח', ואחר כך לא יברך על תפילין של ראש. אם כבר הידק את הרצועה על ידו - יברך 'להניח' לפני תפילין של ראש⁷.

בירך פעמיים להניח (גם על תפילין של יד וגם על תפילין של ראש) - יחזור ויברך 'על מצות' אפילו אם נזכר אחרי הידוק התפילין על הראש⁸.

מקורות והערות

1. במסכת מנחות (לו א) למדנו: "אמר רב חסדא סח בין תפילה לתפילה חוזר ומברך סח אין לא סח לא והא שלח רב חייא בריה דרב הונא משמיה דר' יוחנן על תפילה של יד אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין על תפילין של ראש אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין אביי ורבא דאמרי תרוייהו לא סח מברך אחת סח מברך שתיים".

ונחלקו הראשונים בפירוש דברי אביי ורבא. רש"י פירש שדבריהם מוסבים על כלל הנחת התפילין- לא סח בין תפילין של יד לשל ראש, מברך רק ברכה אחת 'להניח תפילין' לפני הנחת תפילין של יד ויוצא בה גם ידי חובת תפילין של ראש. סח בין תפילין של ראש לשל יד, מברך שתיים, כי צריך לברך על תפילין של ראש מאחר ויש הפסק. תוס' (ד"ה לא סח) פירשו בשם ר"ת שדברי אביי ורבא מוסבים על תפילין של ראש בלבד- לא סח בין תפילין של יד לשל ראש מברך על של ראש ברכה אחת בלבד 'על מצוות תפילין'. סח בין תפילין של יד לשל ראש מברך על של ראש שתיים, גם להניח וגם על מצוות. ויסוד הדבר הוא שמברכים על התפילין שתי ברכות, אחת לשל יד ואחת לשל ראש.

להלכה נחלקו בזה עוד ראשונים (עי' ב"י סי' כה) ופסק השו"ע: "ויניח של יד תחלה, ויברך להניח תפילין, ואח"כ יניח של ראש ולא יברך כי אם ברכה אחת לשתיים". ורמ"א חלק: "וי"א לברך על של ראש על מצות תפילין, אפילו לא הפסיק בינתיים וכן פשט המנהג בבני אשכנז שמברכין שתי ברכות. וטוב לומר תמיד אחר הברכה השניה, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" (על אמירת ברוך שם כבוד מלכותו- בשבוע הבא).

2. כתב השו"ע (סי' כה סעי' ח): "כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן. לפיכך צריך לברך על התפלה של יד אחר הנחה על הקבורת קדם קשירתם, שקשירתם זוהי עשייתם". וכתב המשנה ברורה (ס"ק כו): "ובדיעבד יברך אפילו אחר כך, דמצוה שיש לה משך זמן הוא בכללי יומא". וע"ע במשנה ברורה (סי' כו ס"ק ג).

3. שערי תשובה (סי' כה ס"ק ה) בשם החיד"א במחזיק ברכה.

4. שהרי ברכת להניח חלה גם על תפילין של ראש, ומאידך בירך ברכה אחת לבטלה ולכן יאמר ברוך שם כבוד מלכותו. עי' קובץ דרכי הוראה (מבית מדרשו של הגר"א וייס שליט"א. חלק יא ה' בר מצוה ותפילין) בקונטרס פסקי הוראה ה' תפילין (ס"ק מב - מד)

5. עיי' לעיל הערה 1. ודע שכתב הגר"ע איגר זצ"ל (הגהות השו"ע) פתרון לצאת מספק ברכות: "לכאורה יש תקנה לצאת מידי חשש ברכה לבטלה, דבשעה דמברך יכוון אי הדין כרש"י אינו מכוין לפטור בזה הברכה לשל ראש, ואז ממילא שפיר מברך על הראש מצות תפילין. ואם הדין כתוס' דמגיע על הראש ב' ברכות, אני מכוין להוציא בברכה דלהניח גם של ראש".

ובביאור הלכה (סי' כה ד"ה וטוב) הביא את הפתרון והוסיף שכדבריו כתבו גם העלת תמיד והמלבי"ם בארצות החיים. אך הוסיף שבפרי מגדים כתב "ואין לנהג כן". ופירש הביאור הלכה: "ואולי טעמו כדי שלא ירגיל האדם את עצמו לפקפק אחר מנהגן של ישראל שנתיסד על פי שיטות הרבה מהראשונים".

ועיי' בשו"ת חת"ס (או"ח סי' נא) שכתב בעניין מנהגי ישראל והחשיבות הרבה בשמירה עליהם: "ידענא פאר רום מכ"ת שלא ילעג עוד על מנהגי ישראל שנעלם טעמם ממנו כי ממקור מים חיים הם נובעים, ורגיל אני לומר כל המפקפק על נימוסי ומנהגנו צריך בדיקה אחריו כי מי שתורתו אומנתו ויראת ה' חתולתו ובילדי נכרים לא יספיק לא יתן לחטוא את בשרו, ויפה כ' פרי"מ על שכנגדו שהביא מכתבי האר"י וכי עליו פרי"מ עם נעלמים לא אבוא יפה דיבר, וכן אני אומר כל המערב דברי קבלה עם ההלכות הפסוקות חייב משום זורע כלאים פן תוקדש המלאה הזרע אשר תזרע, ולעומת זה המערב ספרי הגיון עם דברי תורה עובר על חורש שור וחמור יחדיו ואם הוא מנהיג ישראל מנהיג בכלאים. ויעיין מר ברמ"א סימן תר"ץ ומג"א סקכ"ב כמה גדול כח המנהג שאנו מברכים בליל ב' של פסח אקב"ו על אכילת מרור. ובי"ט ראשון הוא רק דרבנן, ועוד שאנו סותרים עצמנו שהרי מברכים על ספירת עומר והכל שלא לזלזל במנהג אבותינו בידינו, ותמי' על תוס' סוכה מ"ד ע"ב שלא הביאו זה".

6. עיי' לעיל הערה 2. ובמשנה ברורה (סי' כו ס"ק ג) כתב: "אם הניח שתיהן ולא ברך, דהדין הוא דיברך כל זמן שהן עליו עדין, אם הקדים ברכת של ראש תחלה ואחר כך של יד, אינו חוזר ומברך, אבל לכתחלה אפילו הניח של יד ולא ברך, יברך עליו קדם הנחת של ראש".

7. בשערי תשובה (סי' כה ס"ק ה) הביא את דברי החיד"א: "וכתב במחזיק ברכה מי שטעה ובירך על תפילין של יד על מצות תפילין יצא, ואם הוא מבני אשכנז אם נזכר קודם ההידוק מברך להניח קודם ההידוק ג"כ ועל של ראש מברך על מצות כ"כ מהר"ש ווינטורה, ובמכתם לדוד חלק עליו וכי

שבבני אשכנז אם נזכר קודם ההידוק יברך להניח ובש"ר לא יברך כלל ואם לא נזכר יברך כשמניח של ראש להניח לבד ע"ש"י.

והנה, הבית יוסף (סי' כה) הביא את שיטת הרא"ש (ה' תפילין סי' יד) שפסק כר"ת וביאר: "שעיקר תיקון הברכות כך היתה, בתחלת הנחתה תיקנו לברך להניח וקאי נמי על של ראש וכשמניח של ראש מברך על מצות שזו היא גמר המצוה. הילכך אם סח והסיח דעתו צריך לחזור ולברך גם להניח וכן אם מניח תפילין של ראש לבדו יברך שתיים". ועולה מדברי הרא"ש, שכל אחת מהברכות מוסבת על שתי התפילין- ברכת להניח היא גם על תפילין של יד וגם על של ראש וכן ברכת על מצות היא גם על של ראש וגם על של יד.

ולפי זה, צדקו דברי המכתם לדוד, כי בירך שתי ברכות על שתי התפילין ואי אפשר לקרוא לברכת התפילין הפסק.

ובט"ז (סי' כה ס"ק ו) הביא תשובה מאחיו מהר"י הלוי שכתב: "אלא מפני שהיה ראוי לברך על כל א' מהן ב' ברכות ומטעם שיתבאר בסמוך ציוו חז"ל לתוכפן זו לזו ולברך על שתיהן שתי הברכות כדי שתעלה ברכת להניח על ש"י וגם על ש"ר וכן ברכת על מצות תעלה על שתיהן ומצאו סמך לזה מן התורה כמ"ש הרז"ה בפ' בתרא דר"ה וז"ל עבירה הוא בידו משום דאע"ג דב' מצות הן מ"מ כיון דכתיב בש"י ובש"ר והיה לאות על ידך ולזכרון בין עיניך צריך זכירה שיהא תוכף תש"ר לתש"י כדי שתהא הויה א' לשתייהן... וכ"מ להדיא במ' תנחומא ס"פ בא וז"ל מצוה להניח ש"י תחלה ומברך להניח וחוזר ונותן ש"ר ומברך על מצות ואם סח וכו' ואם ביהא שמיה רבה מברך או בקדוש' פסק בין התפילין מעורכי המלחמה אינו חוזר אלא חוזר ומברך על ש"ר מפני שכל תפלה טעונה ב' ברכות אם ברכן בא' עולות לזו ולזו ואם הפסיקו בטלה ברכה ראשונה וחוזר ומברך שתיהם עכ"ל. והטעם לזה שאמרו שראוי לברך על כל א' מהם ב' ברכות נ"ל שהוא מפני שיש בכל א' מהן ב' ענינים. א' הוא הגוף המצוה שהוא לזכרון להאמין מציאות הש"י ויחודו ויציאת מצרים ושכר ועונש ואף אם היה אוחזם בידו היה אפשר לקיים מצוה זו וע"ז נתקנה ברכות על מצות תפילין והשני הוא הנחת וקשירת תפילין במקומי המיוחד לה כדכתיב וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך וע"ז נתקנה ברכה להניח תפילין ולכן ציוו לתוכפם כדי שתעלה כל ברכה על שתיהן והשתא א"ש מ"ש שמברכין שתיים על ש"ר כשהפסיק ביניהם ואין כאן חבילות חבילות ומה"ט נמי אמרו שעבירה הוא בידו כשסח ביניהם כי צריך לתוכפם זו לזו כדי שיעלו שתי הברכות על שתיהן".

והרי הדברים מחזקים גם כן את דברי המכתם לדוד.

ועוד, שמחלוקת המכתם לדוד ומהר"ש ונטורה, לא יצאו מכלל ספק- וספק ברכות להקל. ולכן נראה שאין לברך שנית על תפילין של ראש אם בירך שתי הברכות על תפילין של יד באופן שהתבאר לעיל. וכך פסק המלבי"ם בארצות החיים (סי' כה ס"ק מא).

8. עיי קובץ דרכי הוראה (מבית מדרשו של הגר"א וייס שליטי"א. חלק יא הלי בר מצוה ותפילין)
בקונטרס פסקי הוראה הלי תפילין (סיק מב).